

АРХІТЕКТУРА ТА ІНЖЕНЕРНІ ВИШУКУВАННЯ

УДК 72.01

ГАРМОНІЙНИЙ АНАЛІЗ І ПЛАНУВАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖИТЛОВИХ БУДІВЕЛЬ (ХАТ) НА СЛОБОЖАНЩИНІ

Височин І.А.

Проведено гармонійний аналіз та планувальну характеристику узагальнених житлових будівель 19 ст. Слобожанщини.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Багато істориків, містобудівників та архітекторів не можуть дійти єдиної думки щодо впливу об'ємно-планувальних рішень сільських хат 18-19 ст. на формування житлових будинків сучасного села. Чи мали хати бодай якісь пропорційні закономірності та масштабність до людини? Що є характерною ознакою сільського житла того періоду? Такі хати збережені завдяки перенесенню їх у 60-70 р.р. 20 ст. до музею народної архітектури та побуту поблизу с. Пирогове під Києвом. Крім цього вони збереглися окремими острівцями по Слобожанщині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями сільського житла займався багато фахівців: фольклористи, містобудівники, архітектори, дизайнери. Ось тільки деякі з них: Є.К. Бломквіст [1,2], В.К. Іванов [3], Б.І. Крижанівський [4], Н.П. Лебедева [5], І.О. Маковецький [6], В.П. Самойлович [7, 8, 9, 10] та інші, але ніхто не виконав гармонійного аналізу сільського житла.

Постановка завдання. Задача статті полягає у гармонійному, аналізі та планувальній характеристиці узагальненого образу сільської хати.

“... Неначе писанка; село
Зеленим гаєм поросло;
Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати
Неначе диво, а кругом
Широколисті тополі;
А там і ліс, - і ліс і поле,
І сині гори за Дніпром:
Сам Бог вітає над селом! ...” [11, с. 162]

Гармонійний (композиційний) аналіз узагальненого образу слобідської хати будемо вести за наступною методикою та поданою ієрархією:

1.Об'єктивні властивості елементів форми та їх цілісних угруповань, які вимірюються у відношенні: «подібність-різність», «тотожність-нюанс-контраст», «розміри», «орієнтація», «об'єктивні світлокольорові характеристики»;

2.Група емоційної оцінки: «маса», «статичність-динамічність», «симетрія-асиметрія», «масштабність»;

3.Засоби гармонізації: «метр-ритм», «масштабність», «пропорціонування», «світлокольорова гармонія».

Рисунки подано у трьох проекціях: розріз

або силует, план та фото з природи.

Необхідно попередньо застерегти, що автор не претендує на абсолютно повне і вичерпне висвітлення піднятої проблеми. Підбір матеріалу для аналізу відбирався об'єктивно, а запропонований узагальнений образ житла є найбільш характерний, з якого власне і розпочався розвиток об'ємно-планувального вирішення слобідських хат.

Згідно робіт відомих вчених в галузі “народної архітектури”, “народного житла”, “народної архітектури Закарпаття”, “народного житла Росії” – Ащепкова Є.; Бломквіста Є.К.; Бутника – Сіверського; Іванова В.О.; Крижанівського Б.В.; Лебедева Н.Р.; Маковецького І.Й.; Марзєєва А.Т.; Самойловича В.П.; Таранущенко С.А. та інших дослідників встановлено наступні типи планувань народного житла: - хата однокамерна; двокамерна; трикамерна або двокімнатна: “хата і хатина”, “дві хати підряд”, “хата через сіни”, “хата на дві половини”.

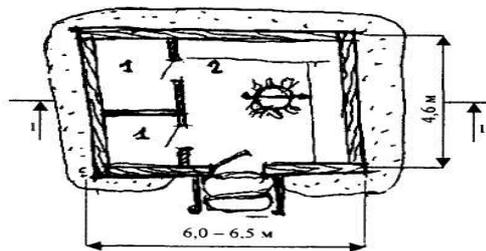
Враховуючи, що ми у своїх дослідженнях спираємося на регіон України “Слобожанщину”, то й приклади об'ємно-планувальних вирішень приймаємо з цього ж таки регіону.

Прототипами узагальнених хат традиційно-етнічного поселення автор (спираючись на праці вище наведених вчених і музею народної архітектури та побуту України поблизу с. Пирогове) прийняв дві хати: однокамерну, бо з неї власне і розпочинався розвиток об'ємно – планувальних вирішень хат Слобідської України і трикамерної хати, яка іще і дотепер доживає свій вік у деяких селах, наприклад, в с. Боромля Сумської області.

Однокамерна хата (Рис. 1).

Подібність – різність. За формою і об'ємом хата, як базова модель для подальшого розвитку житлових будинків Слобожанщини, була подібною, як до сільськогосподарських споруд так і до житла: сараю, клуні, кузні: формою дахів, паралелепіподом приміщень, матеріалом покрівель (солома, очерет, рогоз), силуетністю, розташуванням форми у просторі садиби тощо. Тобто форма хати та форми господарських споруд були нюансними. Тай геометрична характеристика поданих споруд були близькими: нюансними або навіть тотожними. За звичай форма дахів, виготовлених з рослинних, органічних рештків мали плавні, спокійні, закруглені лінії; звис покрівлі був винесений на

0,5–1,2 м від стіни; гребінь покрівлі завершував “перелім” з очерету або з дерев’яних глиць. Стіни мали чотири площини. Розміри хати в плані склали 4,3–4,8 м × 6,0 – 6,8 м. Висота – від 2,1 до 2,5 м.

де
1 - комора;
2 - хата з вогнищем - оберегою роду.

Розріз 1-1

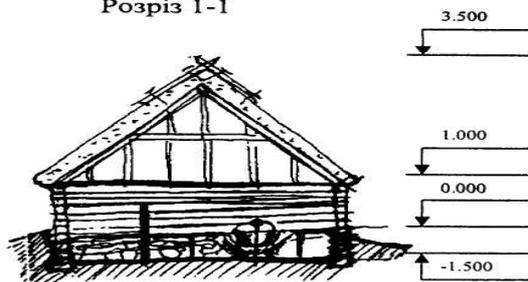

Рис. 1. Простір однокамерної хати з “вогнищем-оберегою” сім’ї (роду)

Пропорційні відношення однокамерної хати склали 2,4 (h) : 4,6 : 6,4 (м), що є близьким до числового значення Фібоначі, тобто 1 : 1,92 : 2,63, а необхідно 1 : 2 : 3; а також до золотого січення, тобто 2,4 (h) : 4,6 : 6,4 (м), а необхідно 2,618 : 4,236 : 6,854. подібність або схожість в традиційно – етнічному поселенні мали також конструктивні вирішення хат і споруд – у формі зрубів з дерев’яних колод; конструктивною системою дерев’яних дахів. Різниця була незначною, в основному у методах оздоблення стін. У хатах, особливо більших за розмірами, дво та трикімнатними (“хата і хатина”, “дві хати підряд” та інші), - інтер’єри оштукатурювалися глиною з органічним доповненням: січки, полови, опилок і т.п. і оздоблювали крейдою або вапном (слід наголосити, що хата на Україні завжди

опоряджувалася у білий колір) іноді з додаванням кольорових пігментів. А ось стіни сільгосподарських споруд залишалися дерев’яними без оштукатурення та кольорового вирішення. Отже таку різницю можна віднести до нюансу.

Різниця була контрастно виражена поміж хатами та господарчими спорудами у відношенні до церкви, як визначного акценту і домінанти поселення – за формами, пропорційними вирішенням, масами, психологічним впливом на мешканців.

Емоційна оцінка і характеристики

Простір однокамерної хати був незначним за розмірами – 2,1 : 4,2 : 6,2 (м) проте й насичення цього простору предметами було незначним, та все ж він був комфортним до людини того періоду, бо в центрі простору знаходилося “вогнище - оберега”. Форма простору була близька до паралелограму.

Маса житлової споруди була статичною у відношенні до розташованих господарчих споруд. Тай взагалі, будівлі садиби мало різнилися за пропорціями, масами, формами та іншими чинниками композиційної характеристики.

Метр – ритм. Метричність є у всьому, в тому числі і в кожному просторі хати: метрично розташовані колоди зрубів стін та переділок; віконних прорізів до площини стіни; метричне кріплення хмизом гребеня (перелім) покрівлі; ребра покрівлі з рогозу та очерету (див. Рис. 1; Рис. 2; Рис. 3) і т.д. Ритмічність та метричність можна віднайти навіть у плануванні традиційного поселення (див. Рис. 3); у відношенні групи забудов до радіально - колової (концентричної) системи розселення.

Масштабність хати однокамерної до людини була недостатньою: висота – 2,1 – 2,2 м проти масштабу людини нашого періоду – 1,83м, а з піднятою рукою приблизно 2,3м.

Отже як у просторі хати, так і ззовні – масштабність (формально) була невитримана.

Однак автор досліджуючи подані у цій роботі проблеми багаторазово сам переступав пороги і заходив до осель і порівнював себе (як мірило) з просторами хат сільськогосподарських споруд і ... не відчував себе дискомфортом, а навіть навпаки – комфортно.¹ Так у чому полягає та привабливість простору і форм хат минулих століть? Єдиної думки мабуть ніколи не буде. Можливо тому, що минувшину, на відміну від гостроти сьогоденних проблем, уже сприймають опосередковано, як казку, міф, - де все закінчується правдою, а не кривдою, де добро завжди перемагає зло; звідти віс спогадами і

¹ Автор провів опитування близько 30 відвідувачів різного віку, котрі оглядали музей народного побуту поблизу с. Пирогове Київської обл., - 18 з них розділили мої враження, 7 – не змогли дати чіткої відповіді, троє сказали протилежне і тільки двоє відмовилися дати пояснення.

доброчинням. Крім того люди, у той просторово – часовий період, не засиджувалися подовгу в замкнутому просторі хати, а постійно працювали, мігруючи від однієї роботи до іншої; навіть обідали, полуднували і вечеряли на відкритих просторах двору, садиби, природи. Тільки відпочивали в хаті, а в теплий період – часто відпочивали надворі: на сні, на возі (під возом); на пасовиську біля худоби, на рибалці і т.п. Тому взаємовідношення людини до простору хати та простору до людини можна (умовно) вважати масштабними.

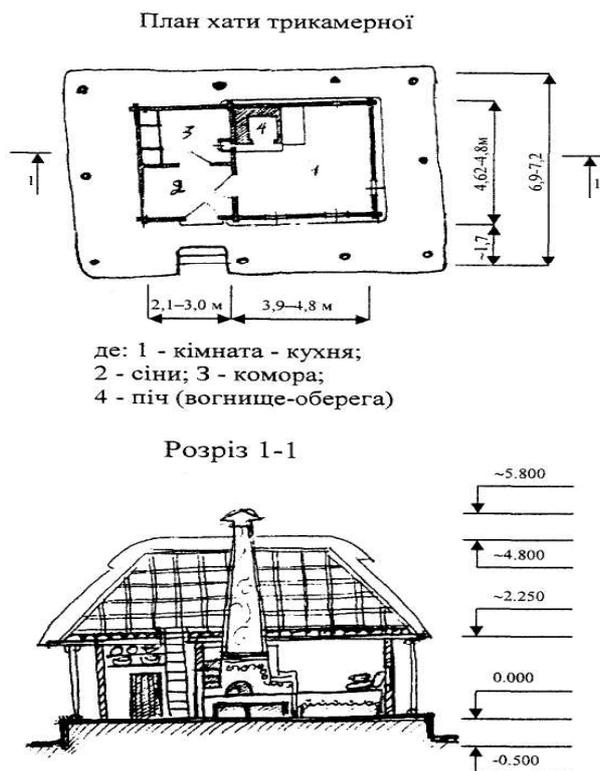

Рис. 2. Простір трикамерної хати (з галерейкою)

Симетрія-асиметрія. Враховуючи відсутність геодезичних приладів (у той період) строгої симетрії навіть в одному окремо взятому просторі хати не можливо віднайти. У всьому перцептивно проглядається асиметричність, що

якраз і є тією родзинкою, котра є характерним аспектом для створення простору близького до гармонійного. Відомо, що в архітектурній композиції є дуже важливим, щоб був присутнім якийсь об'єднуючий і домінуючий (як за змістом, так і за формою) елемент (предмет, об'єм). Так ось, таким елементом, для відкритого простору садиби може виступати висотний об'єкт, наприклад колодязний журавель, пожежна каланча, або навіть дерево правильної геометричної форми: тополя, липа, дуб – пірамідальної, конусоподібної або кулеподібної форм тощо. Проте незаперечним лідером в архітектурній композиції всього поселення є церква, яка за змістом і за формою є той об'єднуючий, домінуючий та акцентуючий елемент. Завдяки цьому є рівновага у всьому поселенні, як за масою, так і за морфологічними ознаками.

Рис. 3. Фрагмент загального простору традиційно-етнічного поселення. (Відкриті площинні простори садиб)

Світлота. Однокамерна хата – хижка, за звичай, не була оштукатурена ні ззовні, ні в інтер'єрі, тому світлота структури поверхонь стін відображувала сонячні промені приблизно на 15 – 20 %. Покрівля на Слобідській Україні влаштувалася з органічних рештків рослин, котрі з плином часу (доречі як і колоди стін) придбали темні сіро – синьо – зелені, а в суху погоду світло – сіро – сині відтінки і теж відображували 13 – 17 % сонячного світла, про це добре описано у відомих працях В. Іванова; І. Маковецького; А. Марзеєва; С.Тарануценка; В. Самойловича та інших вчених.

Планувальна характеристика

На планувальне вирішення усіх типів хат мав величезний вплив місцевий будівельний матеріал, з якого власне і зводилися усі будівлі та споруди села.

На Слобожанщині, особливо північна, північно-східна та східна її частини, де місцевим матеріалом була деревина, розміри у планувальному вирішенні та по висоті диктувалися довжиною ділової деревини (сосна, ялина, дуб), тому сільським спорудам, у тому числі і хаті, притаманна проста конфігурація у

плані, це, зазвичай, поздовжньо витягнута композиція. Співвідношення сторін дорівнювало 1 : 1,6 або 1 : 2,65 в залежності від типу планувального вирішення. При цьому ширина хати коливалася у межах 4,0 – 6,5 м. Це підтверджують у своїх роботах і деякі дослідники. Наприклад автор М.І. Тосунова книги “Планировка городов и населенных мест”, де подається аналіз існуючої садибної забудови різних сіл Росії [12]; колективом авторів книги “Планировка, застройка и благоустройство сел Украинской ССР” під загальною редакцією М.М. Мельникова, де наводяться приклади садибної забудови доби радянської влади та кінця XIX століття [13]. Розміри «у плані» однокамерної хати (див. Рис. 1) склали: ширина 4,6 м; довжина 6,4 м що складає як 1 : 1,39, а необхідно 1 : 2 (числове значення Фібоначі) або 1 : 1,618 (золоте січення). Отже пропорційні відношення наближено відповідають гармонійним пропорціям.

Ергономічний аналіз

З попереднього композиційного аналізу встановлено, що незважаючи на невеликий за розмірами і геометричними характеристиками внутрішній простір однокамерної хати він наближено відповідає як числовому значенню ряду Фібоначі, так і золотому січенню. Тобто простори були близькими до гармонійних пропорцій.

Антропометричні середні показники людини того періоду складали: чоловіки – зріст 1,7 м, а з піднятою рукою 2,15 м; жінки – зріст 1,6 м а з піднятою рукою 2,05 м. Висота дверного прорізу (отвору) в житлових спорудах складав: 1,75 – 1,85 м, а в господарчих спорудах: клуня, комора, сарай (повітка) складав 1,75 – 1,9 м; курник – 1,4 – 1,6 м; погрібник – 1,35 – 1,7 м; свинарник (саж) – 1,65 – 1,8 м; омшаник – 1,6 – 1,8 м; млини (вітряк і водяний) – 1,67 – 1,9 м. Ширина дверного прорізу мала більш стабільні розміри: житло 0,8 – 1,2 м; господарчі споруди 0,7 – 1,5 м.

Отже, зважаючи на середній зріст чоловіка (1,7 м) у багатьох випадках ергономічні вимоги по висоті дверних прорізів не були виконаними, а по ширині виконані повністю.

Звичайно, що людина з плином часу звикає схилити свою голову і тулуб при перетинанні дверних прорізів і не буде травмуватися. Однак постійне напруження, що виникає в “поясници” при згинанні тулуба негативно впливало на здоров'я людини і особливо на стан здоров'я його хребта.

Культурологічний аналіз

Спираючися на роботу М.С. Кравця, О.М. Семашко та В.М. Піча (див. п. 1.3.6), структура культури подається таким чином: побутова культура (обряди, звичаї, норми та правила поведінки); технічна (наука, техніка та технологія); художня культура (література, театр, архітектура, музика, скульптура, живопис, інші види). Отож у своїх дослідженнях автор статті також використовує ці чинники культури.

Хату на Україні здавна, а іноді і дотепер

зводять «толокою», тобто всім селом. Наприклад, у Харківській області зводили хати-мазанки (в т.ч. і однокамерні хати-хижі) у поєднанні з дерев'яним каркасом. Після зведення каркасу кликали родичів, сусідів, друзів для першої мазки «під кулаки», тобто глиносолом'яну масу забивали кулаками у пліт. На другу неділю (через тиждень) – друга мазка². Назва їй “під пальці” – глину перемішану з половиною вдавлювали і розрівнювали пальцями. І ще через тиждень – “гладка” мазка, коли до глини додавали половину і кінський кізьяк. І ще через тиждень – “віхтювання”, коли віхтем-ганчіркою розмивали стіни, наносячи при цьому тонкий шар якісної масної глини з додаванням кінського кізьяку. Для утеплених стін хати знизу робили низькі, середні або високі виступи-призьби. Їх виплітали з лози, засипали (з пошаровим трамбуванням) глиною або землею, з обов'язковим обмазуванням глино-солом'яною масою ззовні.

Хата-мазанка або господарча споруда тижнів три-чотири висихала і тільки після цього зводили дах. “Дай, Боже, одержу шиту, а хату крыту”, - говорили майбутні господарі будівлі і селяни. Дерев'яні конструкції даху ніхто не обробляв а тільки ошкурював, і з не досить рівних “дрючків” зводили чотирисхили дахи. Для покриття заготовляли хто житню соломю, хто очерет, а хто рогіз. Завершення покрівлі: ребер та гребеня робили “з остріжками” або “китицями”, або “сходами”. Часто дахи особливо з головного фасаду, робили з “виносом”, який підтримували стовпи-сохи.

На півночі Слобідської України хати робили з дерев'яних колод, а з середини оштукатурювали глиною і білили крейдою. Символом України стала біла хата, котра ззовні мінімум два рази на рік білилася.

Для покращення візуального сприйняття інтер'єру світлиці, підкреслення особливого (шанобливого) ставлення до ікон та картин, - їх обрамляли або “наряджали” вишитими рушниками у “два кольори – хрестиком”. “Хата без рушника, що сім'я без дітей”, так говорили в селі. У найбіднішій оселі, завжди на видному місці висіло декілька видів рушників. Мали вони і різні назви, в залежності від їх функціонального призначення. “Утирач” – використовувався для утирання рук та обличчя; “стирок” – для витирання посуду, столу, лави, скрині; “покутний” і “кілковий”, “обряжальний” (“наряджальний”) – для естетичної довершеності білих стін; образів – “божник” (“божничник”). Люди говорили: “Рушник на кілочку – хата у віночку”. Для ритуалів та обрядів був свій перелік рушників: “плечові” – для весільних сватів; “весільні” – для весільних обрядів. Наприклад при вінчанні молодих “ставили на рушник”. Про це і в пісні співається

² Мається на увазі операції подібні до утворення декількох шарів покращеної цементно-піщаної; глинопіщаної штукатурки.

“Та ми ж з тобою на білому рушнику стояли, золотії перстенечки міняли”. У рушник загортали новонароджене дитя; на довгих рушниках опускали труну в могилу. Рушник, як і одяг, господиня готувала “на смерть” собі і чоловікові задалегідь. І зараз ще збереглися численні “подарункові” рушники, якими вшанували дорогих гостей, їх дарували родичам, друзям. Хліб та сіль, завжди подавали тільки на новому рушникові. На рушниках освячували паску; ними ж прикривали кошки йдучи на освячення паски від злого ока та нечистої сили. Рушниками накривали хліб на столі, паску, крашанки, хлібну діжу, де вчиняли тісто. На Слобожанщині існували свої прийоми вишивання рушників – “гладдю”. Із середини XIX століття стали застосовувати вишивання “хрестиком”. Часто поміж вишиванням вставляли мережку із кружева, ним же часто і закінчували рушники.

На завершення аналізу узагальненої слобідської хати подамо її образ.

“... Хата з білими стінами ...”, “... садок вишневий коло хати ...” – Т.Г, Шевченко; “...

стежина, що веде від хати у білий світ” – П. Майборода; “... домок с белыми ставнями ...” М. Гнатюк; “... Як побачу рідну хату ...” – народна пісня і т.д. і т.п. Скільки віршів було написано про хату, де ти виріс і звідки пішов у життя! Скільки тих віршів покладено на пісню – навіть і перелічити важко! Бо хата для пересічного українця, то на просто місце для відпочинку, сприймання їжі та виховання дітей! Це щось набагато і незбагненно вище, - то батьківщина! Там твоє коріння, - там твій рід! Там завжди з нетерпінням на тебе чекають; там завжди тебе приголублять, - скажуть тепле і ласкаве слово, - там твоя мати і батько! То центр Всесвіту!

Думаю, що й у кожній державі таке ж шанобливе ставлення до свого рідного гнізда і та ж схема поселення, між іншим.

Висновки. Аналіз показав, що узагальнена хата, яка стала мовби матрицею-еталоном для проектування та зведення сільських хат на Слобожанщині наближено відповідала гармонійним пропорціям, ось чому вона і є символом (образом) України.

Література

1. Бломквист Е.К. Общие черты в крестьянском жилище русских и украинцев / Е.К. Бломквист. – «Советская этнография», 1954, № 4.
2. Бломквист Е.К. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов / Е.К. Бломквист. – «Восточно-славянский этнографический сборник». – М.: изд-во АН СССР, 1954. – 272 с.
3. Иванов В.К. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Т.4. / В.К. Иванов. – Харьков, 1898. – 92 с.
4. Крижановский Б.И. Подольская экспедиция. (Этнографическая экспедиция 1924-1925 г.г.). / Б.И. Крижановский. – Л.: Изд-во. Русского музея, 1926. – 132 с.
5. Лебедева Н.П. Жилища и хозяйственные постройки Белорусской ССР. / Н.П. Лебедева. – М.: 1927. – 178 с.
6. Маковецкий И.О. Архитектура русского народного жилища. / И.О. Маковецкий. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 297 с.
7. Самойлович В.П. Українське селянське житло та господарчі будівлі початку ХХ ст. / В.П. Самойлович. – Київ, Держбуд УРСР: “Нариси історії архітектури РСР”, 1963. – 114 с.
8. Самойлович В.П. Українське народне житло. / В.П. Самойлович. – Київ: “Наукова думка”, 1972. – 171с.
9. Самойлович В.П. Народное архитектурное творчество. / В.П. Самойлович. – Киев, “Будівельник”, 1977. – 216 с. – (По материалам Украинской ССР).
10. Самойлович В.П. Народна архітектура України в ілюстраціях. / В.П. Самойлович. – К.: Абрис, 1999. – 281 с., іл.
11. Шевченко Т.Г. Твори (поезія і проза). / Т.Г. Шевченко; [Під загальною редакцією Коваленко Д.Д.]. – К.: 1914. – 701с., іл.
12. Тосунова М.И. Планировка городов и населенных мест. Основы проектирования: Учебн. [для техникумов] / М.И. Тосунова – [Изд. 2-е перераб. и доп.]. – М.: Высш. школа, 1975. – 184 с., ил.
13. Планировка, застройка и благоустройство сел Украинской ССР. / Под общей ред. М.М.Мельникова. – [вып 2.] – К., «Будівельник», - 1979, - 92 с.

УДК 72.01

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕСТЕТИЧНОСТІ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ У МЕГАПОЛІСІ ЗА ДОПОМОГОЮ МАСШТАБНОСТІ (ЗА ЛАНЦЮЖКОМ ПРОСТОРІВ “ДІМ-ВУЛИЧНИЙ ПРОСТІР-ТРАНСПОРТ-РОБОТА-ДІМ”)

Височин І.А.

Подана спроба визначення рівня естетичності вуличного простору засобами композиційного аспекту – масштабності.

Постановка проблеми в загальному виді. Приплив дешевої робочої сили з розорених сільських господарств України спонукає до бурхливого і часто не врегульованого розвитку мегаполісів. Особливо великий приплив робочої сили зареєстровано в містах Київ та Харків. Не

маючи змогу купити власне житло прибулі робітники наймають житлову площу на периферії міст, де вона є дешевшою. Власне і розвиток міст теж іде за рахунок забудови прилеглих до міст земель та “поглинання” найближчих сіл. Таким чином, віддаленість “спальних” районів до